TENDINŢE ÎN DERIVAREA CU PREFIXE ÎN LIMBA ROMÂNĂ ACTUALĂ

MIRELA BONCEA

Cuvinte-cheie: *derivare, prefix, prefixoid, blocaj semantic*

În *Formarea cuvintelor în limba română*. Vol. II: *Prefixele* (Editura Academiei, 1978), Mioara Avram propunea ca deosebirea dintre prefixe şi elementele de compunere tematică să se facă „pe baza unui criteriu semantic-noţional asociat cu criteriul etimologic al provenienţei din cuvinte autosemantice sau din instrumente gramaticale" (p.13). Acest criteriu se întemeia pe constatarea că „elementele de compunere au sensuri lexicale ca şi substantivele, adjectivele, pronumele, numeralele şi verbele din care provin, pe când prefixele exprimă de obicei relaţii, ca şi prepoziţiile din care provin cele mai multe dintre ele" (*ib*.).

Criteriul s-a dovedit a fi destul de limitativ, autoarea însăşi sesizând şi alte interpretări posibile, ba chiar unele „înglobări" forţate. Astfel, ea admite că „segmentele iniţiale cu provenienţă sau/şi semantică adverbială nu pot fi repartizate în bloc la prefixe sau la elemente de compunere. Ele sunt considerate prefixe ori de câte ori etimonul a avut şi o valoare prepoziţională" (*ib*.). Astfel stând lucrurile, sunt admise între prefixe şi *apo-, dia-, infra-, poi-, post-* etc. Totuşi, pentru secvenţele iniţiale provenite exclusiv din adverbe, permisivitatea se limitează doar la *non-,* pe baza echivalenţei cu *ne-,* şi la *intro-* şi *pen-*, întrucât „au în latină etimoane adverbiale care funcţionează şi ca prefixe" (*ib*.).

Pentru I. Coteanu, criteriul semnatic-noţional şi etimologic este irelevant pentru a opera distincţia dintre prefixe şi elementele de

BDD-A12980 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:41 UTC)

compunere. El consideră că „Această distincţie este lipsită de importanţă pentru limba română, pe de o parte pentru că elementele prefixale la care ne referim nu au fost împrumutate decât în cazuri cu totul excepţionale *direct* din greceşte, pe de altă parte pentru că, din punctul de vedere al vorbitorilor, inclusiv al celor care ştiu originea lor, interesează numai sensul acestor prefixe” (*Limba română contemporană.* Vol. II*: Vocabularul*. Ediţia a II-a, Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1975, p. 203). După I. Coteanu, singura perspectivă care poate da un răspuns coerent acestei probleme este cea funcţională.

Că, într-adevăr, această perspectivă, bazată şi pe anumite diferenţieri semantice, poate oferi soluţii mai apropiate de dinamismul vocabularului rezultă, între altele, şi din studiul Mariei Purdela-Sitaru dedicat *Elementului* ***socio-*** *în limba română*, publicat în volumul *Études romanes dédiées à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire*, Bucureşti, 1978, p. 407-414, unde autoarea constată o anumită diferenţiere semantică a respectivului formant: una, „sociologie, sociologic”, alta, „referitor la societate, social”, devenită de uz curent, facilitându-i lui *socio-* intrarea în diferite combinaţii de tip „prefixal”.

Nici Finuţa Hasan nu împărtăşeşte întru totul caracterul operaţional al criteriului semantic-noţional şi, ca atare, consideră că e preferabil a include în lista prefixelor şi formanţi precum *amfi-, arier-, avan-, dico-* (*diho-*), *palin-* (*palim-*) şi *tele-,* la care se mai poate adăuga şi *cvasi-*, urmaşul unei conjuncţii (*Cu privire la delimitarea de prefixe a elementelor de compunere*, LR, 1974, nr.3, p. 193-196). Într-un articol anterior, *Formanţi cu statut dublu*, SCL, 1973, nr. 5, p. 557 - 563, Finuţa Hasan ajunsese la concluzia că cel mai adecvat criteriu de clasificare este cel semantic.

Punctul de vedere funcţional şi semantic i se pare şi lui Sergiu Drincu, *O problemă controversată: prefixe, prefixoide sau elemente de compunere*, LL, 1981, nr. 1, p. 11-17, iar apoi în vol. *Compunerea şi prefixarea. Repere teoretice în lingvistica românească*, Editura Amphora, Timişoara, 1999, p. 93-99, mult mai adecvat în stabilirea statutului de prefix sau element de compunere al unor formanţi lexicali.

BDD-A12980 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:41 UTC)

În general, toate abordările funcţional-semantice scot în evidenţă un proces, am putea spune, de *polarizare* a sensurilor elementelor de compunere. Cum acestea sunt, în majoritate, *termeni* în cadrul diferitelor ştiinţe particulare, se poate constata un sens denotativ ce rămâne circumscris sferei terminologice din respectivele ştiinţe particulare şi unul „conotativ", de o mai mare generalizare, prin care elementele de compunere pot intra în mai multe construcţii derivate, fiind atrase astfel în categoria formanţilor prefixali.

S-ar putea spune, din perspectiva tendinţelor actuale din vocabularul limbii române, că criteriul semantic-noţional şi etimologic a fost prea strict „lingvistic", ignorând factorii extralingvistici, care au capacitatea de a opera, în anumite momente socio-politice, profunde modificări în componenţa lexicului unei limbi. Este ceea ce s-a şi întâmplat după 1990, iar bibliografia fenomenului a devenit, în scurt timp, foarte bogată. În cadrul derivării cu prefixe am putut constata cel puţin două modificări mai importante: îmbogăţirea substanţială a inventarului de prefixe şi anumite modificări ierarhice în interiorul unor grupuri semantice de prefixe. Vom ilustra acest din urmă aspect cu categoria prefixelor negative: *a(n)-, in-, ne-* şi *non-*.

Dacă până nu demult *in-* negativ a devenit preponderent funcţional în detrimentul lui *ne-,* care şi-a epuizat aproape total posibilităţile combinatorii stabile (vezi modul în care Sergiu Drincu interpretează problema productivităţii în *Probleme teoretice ale derivării cu prefixe în limba română*, în vol. *Studii de limbă şi stil*, Editura Facla, Timişoara, 1973, p. 151 -159, iar ulterior în vol. citat *Compunerea şi prefixarea*, p. 41-48), în ultima perioadă *non-* a ieşit din sfera terminologiei ştiinţifice, fiind frecvent folosit în limbajul uzual.

Vom ilustra cele de mai sus cu datele din *Gramatica limbii române* (GALR). Vol.I *Cuvântul*, vol. II. *Enunţul*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2005. Am identificat în cele două volume în jur de 180 de termeni şi cuvinte derivate cu *non-*, 15 termeni formaţi cu *ne-*, 5 cu *in-* negativ şi tot atâţia cu *a(n)-*, ceea ce ilustrează modul decisiv în care *non-* se impune în lexicul actual uzual. Spunem uzual, deşi ne referim la o lucrare ştiinţifică, întrucât GALR se adresează nu numai specialiştilor, ci şi unui public foarte larg, în măsura în care va constitui baza pentru viitoarele manuale de gramatică a limbii

BDD-A12980 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:41 UTC)

române. În ce priveşte exemplele, ne vom limita la cele extrase din volumul întâi. Cifrele din paranteze indică paginile de unde termenii au fost excerptaţi.

La o primă privire, putem constata că o parte din derivatele cu *non-* sunt termeni specifici domeniului gramatical, unii dintre ei preluaţi din alte ştiinţe, în special din logică: (clitic) *nonanaforic, nondeictic,* (verbe) *nonagentive* (327, 328), *nonagentivitate* (345), (componente) *nonclitice* (401*),* (aserţiuni) *nonfactive* (361, 533), (construcţii) *nonpartitive* (622, 623), *reflexiv vs nonreflexiv* (357, 482), (mulţime) *nonvidă* (271) etc. Dar în câteva situaţii specifice apare *in-* (verbe) *inergative* (581), (verbe) *inacuzative* (328, 507). În şi mai puţine cazuri se concurează, pentru aceeaşi noţiune, trei prefixe: (stare) *atemporală* (508), (valoarea formei de prezent) „intemporală" (409) şi (infinitiv) *nontemporal.*

Apare, de multe ori, împrejurarea în care se produce aşa-numitul *blocaj semantic*, a cărui rezolvare este în favoarea lui *non-.* Astfel, este obligatorie formula *actant nonanimat* (328, 481), deoarece *inanimat* şi *neanimat* au cunoscut o extensiune semantică prin opoziţie cu *animat: film animat/inanimat, animat/neanimat de idealuri înalte.* La fel pentru *nondependenţă* (20, 23, 25, 636) în raport cu *independenţă* sau *nedependenţă* (ultimul neînregistrat în DEX).

Distanţa semantică dintre *nondiscret,* din sintagme de tipul *entităţi nondiscrete,* şi *indiscret* este, am putea spune, „antagonică". Chiar dacă în unele gramatici se foloseşte pentru formele verbale *nepersonale* şi termenul *infinite*, acesta tinde a fi eliminat datorită impreciziei sale semantice, aşa încât în GALR întâlnim doar termenii *nepersonal* şi *nonfinit* (325, 483). Există, de asemenea, o excludere semantică atât în limbajul uzual, cât şi în cel gramatical, între *nepersonal* şi *impersonal.* Blocaje semantice apar şi la perechile (registru) *nonliterar/neliterar;* (sens) *nonpasiv/nepasiv; nonreal/ireal, nereal*: „procesul comunicat [...] poate fi considerat „real" (sigur, posibil, realizabil) sau nonreal (incert, nonposibil, dorit etc.)" (402). Gramatical apare o diferenţiere semantică clară între *nonuman* şi *inuman,* chiar şi atunci când este vorba de „fiinţe": „[...] unele verbe defective [...] redau procese referitoare la fiinţe nonumane [...]" (478).

BDD-A12980 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:41 UTC)

Asemenea procese, numite *blocaj semantic*, au favorizat folosirea formaţiilor cu *non-* ca termeni de specialitate. Mai mult, ele, împreună cu termenii consacraţi, au determinat „atragerea" în sfera terminologiei şi a unor derivate uzuale care pot ajunge să umple "locurile goale" din gramaticile funcţionale. Astfel, în GALR sunt preferate formaţii precum *nonobligatoriu, nondeterminat, nonadevărat, nonspecific, nonemotiv, nonabstract* în locul posibilelor perechi derivate cu *ne-,* realizându-se astfel o zonă de interferenţă între registrul terminologic şi cel uzual..

Faptul că la graniţa dintre regimul ştiinţific şi cel uzual este preferat *non-* rezidă, din cele arătate, în caracterul său monosemantic ce se extinde şi asupra cuvântului de bază. Fenomenul s-a putut constata şi în perioada de „productivitate" a lui *in-,* dar el s-a diluat cu timpul, semantismul cuvântului de bază reuşind să erodeze înţelesul unic al prefixului, în sensul nuanţării lui, fapt ce s-ar putea constata şi în cazul lui *non-* din limbajul uzual. Ne-am mărginit în articolul de faţă la a releva unul din mecanismele prin care se produc anumite modificări funcţionale în cadrul grupelor de prefixe sinonime, cum este cel al prefixelor negative.

TENDENZE NELLA DERIVAZIONE CON PREFISSI
NEL ROMENO ATTUALE
(Riassunto)

Nel presente lavoro abbiamo voluto specificare che il criterio di classificazione dei formanti lessicali in prefissi, prefissoidi ed elementi di componimento non copre l'intero dinamismo della derivazione con prefissi.

Abbiamo reso esplicito questo aspetto per il modo in cui *non-*, con statuto ambiguo tra prefisso e prefissoide, comincia ad imporsi a svantaggio dei sinonimi *ne-* ed *in-,* specialmente per il fenomeno del blocco semantico.

BDD-A12980 © 2011 Editura Mirton; Editura Amphora
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.169 (2026-11-07 03:00:41 UTC)